

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ АКАДЕМІЇ В ЧСР.
ÉDITION DE L'ÉCOLE POLYTECHNIQUE UKRAÏNIENNE EN TCHÉCOSLOVAQUIE

доц. О. І. БОЧКОВСЬКИЙ

**Національне пробудження, відродження,
самоозначення**

DOC. O. H. BOČKOVSKÝJ

PROBUZENÍ, OBROZENÍ A SEBEURČENÍ NÁRODŮ
DAS ERWACHEN, DIE WIEDERGEURT UND SELBST-
BESTIMMUNG DER VÖLKER

1931

ПОДЕБРАДИ — LAZNEĚ POĎEBRADY

Rh 31220

SLOVANSKÁ KNIHOVNA

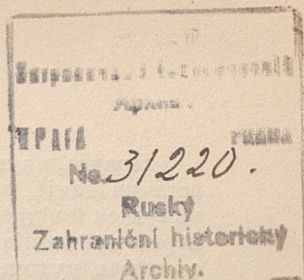
3186112766

SK ČSSR

SLOVANSKÁ
KNIHOVNA
V PRAZE

Доц. О. І. Бочковський.

Національне пробудження, відродження, самоозначення.

Цей нарис є загальним вступом до моїх праць: «Боротьба народів за національне визволення», що вийде друком восени 1931 року та «Національне пробудження кольорового людства», яка появиться друком згодом і де націологічні твердження та висновки цієї розвідки буде зілюстровано типовими прикладами із сучасних національно-визвольних рухів як в європейській, так і в новітньої позаєвропейській історії. В обох цих працях автор мав на увазі головне т и п о л о г і ю новочасного національного ренесансу та підкреслення цього процесу, як найбільш характерного для сучасної історії не тільки Європи, де він зародився і, мовляв, класично виявився, але й для цілого людства взагалі, отже і для кольорових племен, оскільки вони втягаються у фарватер модерної культури та цивілізації. Звичайно, розсяг і складність цієї теми дозволяють авторові трактувати її лише схематично в обох цих працях, не претендуючи на повне її вичерпання.

1. Нація — це, так би мовити, головний герой новітньої історії Європи. Кажу Європи, бо цей континент є батьківщиною модерної нації. Модерна нація є історичним чинником порівнюючи недавньої доби. Власне на наших очах довершується процес її формування. Це однаково відноситься як до народів історичних, себто державних, так і до т. зв. «неісторичних», отже до недавня, а подекуди ще й досі, несамостійних та поневолених. Ріжниця між цими двома типами націй не є суттєва, тільки умовна. Хронологічно перші почали скорше формуватися, ніж останні. Окрім цього, процес їхнього формування йшов іншим шляхом, ніж у народів «неісторичних», а саме згори вниз, тоді як у цих останніх навпаки — знизу догори. Можна б було сказати, що державні нації творилися більш механічно: формувала їх держава від XIV—XV ст. Англійський націолог Р. Мойр називає цю фазу національного розвитку «нацією-державою» (*nation-state*), хоч вірніше було б назвати її навпаки «державою-нацією». Яскравими зразками цього*) типу націй можуть бути: Англія, Франція, Еспанія (29, ч. I.).

*) Як творилися нації державні та історичні цікаво змальовує на французькому зразкові фундаментальна монографія Ж. Д'Аугіас'а: *La nationalité française. Sa formation* (1913), в якій це питання трактується передусім у соціальному аспекті, через що ця праця має загальне значіння саме з типологічного боку. Автор добре підкреслює як суспільне формування державно-історичної нації йшло згори. «Після утворення французького королівства — каже він (р. 32) — соціальна історія нашого краю починає бути

Правда, на прикінці середньовіччя ми маємо інші приклади повстання націй, які відтак занепали, щоб згодом національно прокинутися й відродитися, як, скажім, чеська, чи флямандська, з яких перша майже цілком модерно самовизначається у зв'язку з гуситським рухом, а друга завдячує своє зформування — великому розквіту міст та муніципальної автономії. Цей своєрідний муніципальний республіканізм є характерний, зрештою, для Італії, Провансу та Каталонії. З ним зв'язані початки всіх трьох цих романських націй.

Іншим шляхом йшов процес творення т. зв. «неісторичних», себто недержавних народів. Передусім, хронологічно він є пізніший та датується з кінця XVIII ст., або здебільшого доперва з середини минулого століття*). Зрештою, історичний розвиток його щодо часу цікаво визначений географічно. В Середній Європі він проходить скорше ніж на Сході. Найпізніше, бо вже після російсько-японської війни й першої революції, цей процес захоплює позаєвропейські країни та народи, головню — азійські. Світова війна розворушила національно кольорове людство взагалі. Ще під одним оглядом національне пробудження «неісторичних» народів різниться від процесу формування історичних народів: воно, йдучи здолу догори, є більш органічним; тому структурно під суспільним оглядом ці молоді нації є більш однорідні, тому національна їхня боротьба — більш стихійна і революційна. Інтелігенція цих націй не мусіла «ходити в народ», бо вона виїшла з нього, вона тілом і духом є народною.

2. Сучасна нація є найскравішим прикладом громадської спільноти. Із усіх суспільних колективів вона найбільш природна та органічна. Каста, церква, класа, партія чи держава є більш механічними формами суспільного об'єднання людства у порівнянні з нацією. Тому на арену історії нація виступає порівнюючи недавно. Вона не могла повстати в атмосфері суспільного атомізму старих часів, як і в добі середньовічного феодалізму.

Необхідною передумовою розвитку та поступу нації є те, що особливо темною; можна тут розрізняти королів, магнатів, єпископів, але майже нічого більше; створюється враження, що поза ними не існувало жадної нації, що ці історичні особи говорили та діяли посеред пустині і степів...»

*) Однією із найхарактерніших позначок історії XIX ст. — каже Ш. Сеньобос — є видатна роль національних рухів. XIX ст. було століттям народів; його виповнила агітація та національні війни.» (54, II.). Кастел'янський — видавець іншого націографічного збірника також підкреслює цей факт, кажучи: «У глибоким психологічним переломі, спричиненим великими суспільними змінами на початку XIX ст., зародилася національна ідея; у визвольних війнах проти наполеонівського «універсалізму» вона сформувалася та окріпла й одержала своє політичне хрещення (підкресл. ориг. Б); відтак вона вже не сходить з історичного кону. Мало того. Вона стихійною силою захоплює одну етнічну групу за другою та в міру того, як з такою силою поширюється, все більше та більше поглиблюється, втягаючи до сфери свого впливу одну суспільну класу за другою» (53, II—III.).

Дюркгейм називає «*densité morale ou dynamique*», себто культурне й духовне зближення (*proximité morale*) людей внаслідок збільшення густоти населення.

Нація не може повстати та існувати доти, доки поодинокі шари суспільства відокремлені один від одного громадськими бар'єрами, немов китайськими мурами. Кріпацтво античних часів, індуські касты, цеховий устрій середньовіччя, — з одного боку, ізоляція вищих станів і суспільних груп (духовенства, війська, лицарства тощо) — з другого — унеможлилювали появу нації у новочаснім розумінні в давніших часах. Вищими організаційними формами людства тоді була церква, а потім держава; обидві вони виразно анаціональні, зглядно антинаціональні. Знаціоналізувались вони щойно у новітній добі, коли церква під впливом реформації стратила свій попередній універсалізм католицізму, а держава під впливом новочасного економічного розвитку перестала бути виключно династичною установою із становим та класовим забарвленням.

Ось чому марно було дошукуватися аналогії у античних народів із сучасними націями. Навіть коли в них були конституційні елементи модерної нації, як їх добачає Жоане (12, 70—71), напр., у римлян, то все таки не існувала римська нація в модернім її розумінні. Дперва сучасна Англія під національним оглядом витворює ті нові форми політичного співбуття, які перед 2000 роками були політично нездійснимим футуризмом для античного Риму, що з державного боку у багатьох відношеннях нагадував теперішню Британську імперію.

3. Демократія суспільно й політично є передумовою органічного та всебічного розвитку нації, а саме через те, що лише вона усуває всі внутрішні суспільні бар'єри та є запорукою здійснення справжньої громадської спільноти. Через демократію т. зв. «*misere plebs*» стає повноправним членом національного організму. Демократія касує кріпацтво не лише формально, але й фактично. Демократія, навіть як ідеологія, оголосила хрестовий похід проти каст в Індії, як і взагалі під її прапором відбувається стихійний процес національного відродження цієї класичної країни суспільних антагонізмів та громадського атомізму. Демократія сприяє визволенню пролетаріату, цього головного будівничого модерної нації. Вона ж політично та й культурно будить село — цей залізний фонд поневолених і плебейських народів.*)

Сучасний войовничий неонаціоналізм, виступаючи агресивно проти демократії, підсвідомо стає на шлях національного самогубства. Аджеж демократія це рідна мати нації, а держава через свої

*) Значіння демократії для розвитку новочасних національних прямувань та рухів особливо підкреслює у своїх націологічних студіях К. Кавтський. Напр., у своїм нарисі про Бельгію (Див. *Serbien und Belgien in der Geschichte*. 1917) він каже, що сучасні національні прямування не уявляють із себе нічого «природного», або вічного, але залежать від певних суспільних та політичних умовин і що передусім вони повстають із стремління народу до демократичного самоозначення у модерній державі» (р. 64) Пор. відтак: розд. д, е (р. 93) та (р. 94) цієї розвідки.

антидемократичні традиції та прикмети — історичний її ворог та мачуха. Дуже добре цю природу держави з'ясував Ф. Ніцше в одному своїм афоризмі, кажучи: «Деся є ще народи та домівки, але це не у нас, мої брати. Тут є лише держава. Держава. Що це таке? Держава — це найхолодніше зі всіх зимних монстрів. Холодно також бреше вона. І ця брехня вилазить з її рота: „Я — держава — є нарід“ (*).

Нація мусить доперва виховати та зреформувати для себе державу, а не пристосовуватися до неї некритично на другий день після свого визволення, як це ми бачимо дуже часто, на жаль, і тепер.

Така історична місія «неісторичних народів»; їхнім завданням є перетворення анахроністичного типу старої держави у новочасний, що відповідає вимогам політичної та суспільної демократії. Є отже національним самогубством, коли молоді нації зраджують засади демократії, коли своє державне життя вони будують антидемократичною методою. Клясичним прикладом такої національної зради і самогубства є сучасна Італія. Фашизм перекреслив ізганьбив не лише всі провідні ідеї італійського національного «гістогітменіто», але одночасно він є також повним запереченням італійської національної традиції взагалі. Можна різко дивитися на історичну роль Б. Муссоліні, але одно є безсумнівне: на терезах історії італійського народу він не зможе вирівняти та скомпенсувати славетну плеяду італійських велетнів від Данте, Петрарка, Коля ді Р'енці, до Маїні, Гарібальді, Кавура... Словом, італійський фашизм це м'єн'тотогіталії. Одночасно це історична пересторога і для всіх прихильників суто-інтегрального націоналізму...

4. Є дуже популярним поділ націй на історичні т. зв. «неісторичні». Датується він від Гегеля (geschichtslosen Nationen). Прийняв його Енгельс. Відтак він набув прав громадянства у політиці. Ця класифікація означає рівночасно кваліфікацію (Minderwertige Nationen). Цей погляд поширився і на раси. Розрізняються отже раси «вищі» (supérieures) — передовсім і головною білою — та раси «нижчі» (inférieures), себто кольорові взагалі, а зокрема чорна (негри).

Цей поділ є дуже умовний та відносний, по суті більш політичний, і науково все ще спірний. Тут він мене цікавить під іншим оглядом; а саме — типологічно. Фактом є що повстання і розвиток історичної та «неісторичної» нації йшли різними і майже протилежними шляхами.

Уявім собі націю, як піраміду, основу та фундамент якої творять широкі маси селянського та робітничого люду. Інші суспільні верстви (шляхта, духовенство, ремісництво, міщанство, купецтво, промисловці, інтелігенція і т. д.) — все вужчими шарами вивіють цю піраміду до найвищого її вістря нагорі. Отже у народів істо-

*) Підкреслення в цитатах мої, оскільки не зазначено, що вони належать до оригіналу. Б.

ричних, або державних у першу чергу самовизначились горішні шари цієї національної піраміди. Цей процес, звичайно, був зовсім механічний, беручи під увагу цілком атомістичну структуру до-капіталістичного суспільства та наявно анаціональний характер навіть фєвдальної держави (3;52; 43; 72—74). В старих історичних документах і політичних актах іноді можна зустріти вирази немов запозичені із сучасного національного словника. Проте, їхній сенс та зміст зовсім не відповідає сучасним аналогічним національним поняттям. Чеський дослідник національного питання п р о ф. Е. Р а д л ь якраз це довів на річєвій аналізі стародавньої чеської т. зв. «Dalimilove kroniku», в якій, звичайно, добавалося історичне ствердження традиційного чесько-німецького антагонізму. Е. Радль дуже переконуюче з'ясував, що у цій хроніці годі шукати як чеської національної свідомості, так і антинімецької свідомої ворожнечі.

Замість першої маємо вузький локальний патріотизм. Німцями ця хроніка називає ч у ж и н ц і в взагалі. Найкращим доказом цього може бути факт, що німці вже у XIV столітті переклали її, замінивши тільки слово німець назвою чужинець (32; 5—11).

Часами та епізодично національне почування прокидалося стихійно і майже масово навіть у цю давню добу (зокрема під час якогось великого здвигу, як наприклад у чехів у зв'язку з гуситським рухом), проте воно згодом погасає, не знаходячи для свого розвитку ґрунту у тодішньому суспільно пошматованім громадянстві. У цій історичній ретроспективі якраз виявляється основна різниця між давнішим народом і модерною нацією, як її маркантно визначив Е. Єлінек у своїй «Загальній науці про державу», кажучи: «Об'єктивна, основана на спільному походженню гуртова єдність, єдність раси або роду є так стара, як сягає історична пам'ять, і далеко йде ще поза нею. Натомісць, суб'єктивна єдність нації є по своїй натурі витвором вищої культури і тому, хоч у зарідку існує вже віддавна, виступає у повній силі лише в найновішому часі».*)

У фєвдальній становій суспільності, яка в добі ранішого капіталізму починає перетворюватися у к л я с о в у, найвищий стан (шляхта) або кляса (буржуазія) — монополізує право на національну репрезентацію. Французька історія безпосередньо до і пореволюційної доби дає чимало цікавого матеріалу для вилострування цього твердження. Більше того, навіть сама мова документує його подвійною номенклатурою: *peuple-nation* = нарід-нація. Зрештою, ця подвійна номенклатура є характерна для європейських мов взагалі. М а й н е к е констатує цей факт не лише для Німеччини, але і для Франції, Англії, Італії, де «слово *nation, natione* викликувало більш горду увагу, ніж слово *peuple, people, popolo* — В нації немов малося поняття, що прямувало до світу височини, особливості, а в народі — був більше вислів до пасивного живогіючого існування, засудженого на кріпацький послух» (26; 24).

*) E. Jellinek: Allgemeine Staatslehre. II вид., стор. 119.

Для Франції часів Вольтера нація суспільно і культурно означала виключно аристократію і панство. Ясно формулює цей погляд славетний ідеолог пізнішої політичної реакції Ж. де Местр, коли на запитання: «Що таке нація?» — категорично відповідає: «Це є суверен і аристократія». Молода французька буржуазія, що підчас великої революції виступає на політичний кон наразі як «tiers état», без жадних титулів («се ніщо, яке має бути усім» — як влучно було сказано про неї) — відразу ж претендує на назву нації. Тому революційні збори 1789 р. назвали себе Asssemblée Nationale, а не «représentats du peuple français», хоча б це певно більше відповідало революційному їх духові та ідеології. Правда, перебіг французької революції під політичним оглядом надав цьому означенню суто державного та централістичного змісту, отже завів його знову на антинаціональні манівці, де він блукає ще й досі, зайво ускладнюючи та заплутуючи зрозуміння відносин між нацією та державою. Але це вже цілком інша справа, про яку я тут згадую лише мимохідь.

5. Проф. В. Старосольський у своїй «Теорії нації», змальовуючи цю еволюцію поняття нації під суспільним оглядом, слушно зазначає поширення її у «Комуністичному Маніфесті» на робітництво, отже у той час останню класу, що стояла поза межами офіційно визнаної нації (43; 69). Але через уконститування пролетаріату як нації, процес її суспільної інтеграції ще не закінчився. Поза нею лишалося селянство, числово у аграрних народів найбільший стан, аж до середини минулого століття політично пасивний і тому національно неактивний. Тепер, і зокрема після війни, ситуація під цим оглядом основно змінилася. Село прокинулося під суспільним оглядом. Воно політично організується під прапором аграризму. В середньо-європейських державах і головно на сході та навіть на півночі Європи селянство починає бути дуже активним політичним чинником, а аграрні та селянські партії дуже важним компонентом парламентського життя. Робляться заходи в напрямі міжнародної їхньої організації (Зелений Інтернаціонал). В кінці жовтня 1930 року в Празі відбулася чергова конференція «Інтернаціонального Аграрного Бюро», отже головного органу цієї селянської міжнародної спілки, на якій було ухвалено нові програмові і тактичні засади.*)

Нещодавно відомий австрійський марксист К. Реннер у політичній полеміці з другим видатним партійним ідеологом д-р О. Бауером слушно доводив, що селянство еманципується саме як окрема суспільна класа**). В аграрних народів, а отже і в українського цей процес класового осамостійнення та політичного самоозначення селянства є неминучий. Звичайно, він накладає своє

*) Пор. про це статтю — Kř: Sněmování agrární Internationály, у «Právo Lidu», 1930, č. 258.

**) Пор. про це вступну: Renner o sedláčích, у «Právo Lidu» 1930 г. 168.

тавро на національне формування тих народів, що є саме на шляху до перетворення у модерну націю.*)

Отже так виглядала б схематично звичайна еволюція нації. У народів історичних вона, як вже була мова, йшла від вершка піраміди додолу. Це звичайний для державних народів шлях, але з погляду суспільної, а головню національної доцільности, менш органічний, ніж протилежний йому спосіб формування т. зв. «історичних народів».

Ці останні аж до нової доби, отже до появи капіталізму, оскільки репрезентувалися політично-пасивними громадськими шарами (селянством і робітництвом), національно перебували в історичній, так би мовити, летаргії. Вищі їхні верстви денационалізувалися, опинившись в лабетах чужої державности. З нею, поскільки держава згодом націоналізувалася, вони захоплювалися механічно чужою національною стихією, себто германізувалися у Чехах, Латвії та Естонії, пошведчилися у Фінляндії, зросійщилися або зпольщилися на Україні. Цей процес утворювання модерної нації характеризує добре польський націолог М. Г а н д е л ь с м а н, кажучи: «Європейські народи із станових народностей, із народностей однієї упревілейованої верстви через усвідомлення до глибини суспільства цілком перетворюються. Вони протиставляються взаємно, скріплюються в собі, починають віднаходити себе. «Дух народности» — народжується; він поступає спочатку непомітно, далі стає все яснішим і повнішим, хоч не скрізь є однаково ясно зрозуміння прав до власного національного існування. Свобода особиста стає синонімом національної свободи. Через Європу йде великий здвиг світу, який народжується...» (9; 257—258).

6. Капіталізм і демократія політично розбурхали дно суспільної піраміди. Зріст великих промислових осередків викликав тягу із села до міста. Загальна освіта, інтенсивна комунікація витворили ту дюркгеймівську «densité morale», що є передумовою новочасної нації. З цвинтаря історії почали один за одним підводитися живі мерці, долею яких спочатку цікавилися тільки етнографи, філологи, або адепти містецького романтизму та поети. Дно піраміди природно і органічно диференціювалося. «Неісторичні» народи почали формуватися у модерні демократичні нації. З'являлася власна інтелігенція та пролетаріят; опановувалося спроквола винародовлене місто. Националізувалася школа й церква. Захоплювався здолу адміністративний апарат чужої і переважно ворожої держави; відтак організувалися політичні партії, поширювалася власна преса, закладалися наукові установи, а врешті—університет; згодом кидалося гасло автономії чи федерації, а в кінці — стихійно вибухало с а м о с т і й н и ц т в о та політичний с е п а р а т и з м, оскільки метрополія не виявляла вчасно належної гнучкості та вміння пристосуватися до цих нових

*) Докладніше я зупинився над цим питанням у своєму нарисі «Селянство і нація» — («М о л о д и й а г р о н о м», вип. 1, 1928, Подєбради), чому тут лише загально торкаюся його.

вимог національної еволюції. Австро-Угорщина і Росія є яскравим прикладом саме цього типу державної закорузлості. Англія ж навпаки — є класичним зразком політичної еластичности та майже еквілібристики в напрямі погодження інтересів державного центру з кравим та національним самостійництвом її поневоленних народів і провінцій.*)

Така є, мовляв, «Naturgeschichte» пробудження і відродження т. зв. «історичних» народів, механіку і динаміку якої я вже з'ясував у своїй іншій розвідці,***) чому й не торкаюся тут цього боку національного питання.

Відомий бельгійський дослідник демократії, Е. де Лавелей наприкінці минулого століття дуже яскраво з'ясував цей новочасний національний ренесанс, відзначивши в ньому найбільш характерні риси. Отже передусім камінярську роллю науки у першій його фазі. «...Вчені — каже він у своїй славетній книзі — «Влада в демократії» (1891) — шляхом порівнюючого мовознавства та мітології відновили фізіономію великих племен; сьогодні, отже, іменем граматик та словників треба перетворювати держави. Наукові досліді стали пристрастю мас; віднайдення якогось старого рукопису є національною подією. Народи романські, германські, славянські озброєно стоять одні проти одних, маючи намір переробити Європу на основі мовних кордонів. Мовознавчі та народознавчі конгреси озброїли їх бойовими гаслами...»***)

Цитований автор відтак характеризує головних носіїв та механіку цього процесу. «Письменник, священник — пише він, — що вийшли із мас, розпалюють ці прямування. Таким чином повстає тут нація, яку треба або заспокоїти, або винищити, бо середнього шляху немає. Позакладайте — продовжує він далі — в країні, заселеній неосвіченим людом, школи, збудуйте залізницю й допустіть друкарню, — через 20 років національне почуття прокинеться до життя; наприкінці другого покоління воно спричинить вибух, якщо буде зроблено спробу задушити його. Через освіту людина набуває

*) «Відповідно до того — каже відомий французький історик Ш. Сенбобос у передмові до цитованого тут збірника про «Автономічні прямування в Європі» (54, XVI—XVII.) — як глибокі шари селян, робітників, дрібних урядовців, що творять масу поневоленої нації, здобувають політичні права, національні послі починають бути силою, з якою уряд мусить числитися, бо вони зможуть паралізувати владу шляхом обструкції, або ослаблювати її, вступаючи у коаліцію з опозиційними партіями, як це робили ірландці та чехи. По мірі того, як вони (себ-то поневолені народи Б.) багатіють чи то через збільшення багатства, чи то через те, що приносять гроші з Америки, ці кріпаки набувають господарської сили та починають бути клієнтами, яких пануюча нація мусить поважати зі страху бойкоту своїх товарів. Збільшуючи, таким чином, силу політичну та господарську (поневолений) нарід дає своїм провідникам все більшу та більшу вагу, щоб примусити поневолюючий уряд до якогось компромісу та до свого наближення в напрямі національної автономії».

**) Головні чинники й основні фази національно-відродних рухів. (3 розд. II).

***) Vláda v demokracii, т. I. Прага, 1897, ст. 78.

самосвідомості та дозріває так, що хоче вільно керувати своєю долею. Так само стоїть справа під цим оглядом і з народами. Доки вони перебувають в неосвіченості, чужинці можуть панувати над ними. Але як тільки здобудуть освіту, вони не терпітимуть вже більше цих панів над собою та захочуть самі здійснювати своє призначення, визволені з-під будь-якої курателі. Так, власне, через поступ культури народжується національне питання», (idem, 79).

Е. де Лавелей добре відмітив демократичне походження інтелігенції та провідників у «неісторичних» народів, у яких модерна нація вся виростає з маси, з народнього дна суспільної піраміди. Процес її суспільної диференціації відбувається тому більш органічним шляхом. Через це ці нації внутрішньо більш компактні. Суспільні (клясові) антагонізми серед них фактично менш гострі, ніж у панських «історичних» народів. Так само культурний їхній розвиток і поступ є більш органічний. У чехів, фінів, латишів і т. д. культура поширена масово, захоплює всі шари народу, не є аристократичним привілеєм тільки вищих верств, як, напр. у поляків, або москалів. Тут немає культурного «бель-етажу», панської еліти та безпросвітної темряви народнього «підвалу»; немає політично і суспільно небезпечної прірви між інтелігенцією та людом; немає тому потреби революційно-романтичного «хожденія в народ».

Коли я, отже, у вступі казав, що різниця між історичними та «неісторичними» народами не є суттєва, а більше зовнішня, то мав на думці, власне, неминучу потребу і для панських державних народів національно, або, власне, суспільно дорозвинутися у тім сенсі, щоб через органічну більшу компактність була усунена дотеперішня їхня суспільна незв'язаність, як вислід суто-механічного первісного формування державно-історичних народів.

8. Заголовок цієї праці каже про національне пробудження, відродження та самоозначення народів. Може повстати питання — який сенс має таке розрізнювання, ніби свого роду послідовних фаз в націотворчій процесі нашого часу.

Проте воно не є випадкове й тільки формальне. Дійсно, можна й слід розрізняти ці основні етапи у новчасних національних рухах. Передусім доводиться розрізняти пробудження та відродження народів. Напр., звичайно говориться про відродження чеського народу, але про національне пробудження напр., негрів. Відроджуватися може те, що вже історично існувало, але занепало; тому відроджувалися — чехи, українці, провансальці, каталонці, флямандці і т. д.; отже, якщо можна так так висловитися «напівісторичні» народи. Натомість, пробуджується те, що перед тим не витворило своїх історичних морфологічних форм. Прикладом цього можуть бути: фіни, латиші, естонці і т. д., які національно почали пробуджуватися доперва під впливом і в зв'язку з релігійною реформацією.

Звичайно, як кожна клясифікація, також і ця є штучна та відносна, бо, напр. народи, які було тут названо «напівісторичними»,

заки відродилися попереду мусіли національно також збудитися; отже пройти обидві ці фази національного процесу: пробудження й відродження. Чехи навіть термінологічно розрізняють ці послідовні два етапи свого новочасного розвитку, говорячи про своє національне «*probuzení*» (пробудження) та «*obrození*» (відродження).

В моїй праці «*Боротьба народів за національне визволення*» ці дві основні фази національного процесу продемонстровано конкретними прикладами із історичної практики Європи у різноманітних варіантах. На них читач може побачити і переконатися у виправданості цієї умовної класифікації під методологічним оглядом.

Звернім тепер нашу увагу на третій елемент цієї класифікації, себо на самоозначення народів. Воно з одного боку є останньою хронологічно фазою згаданого процесу, а з другого — загальним його визначенням, мовляв, в інтегральній суцільності.

Річ у тім, що здебільшого терміну самоозначення вживається для характеристики політичних прямувань поневоленних народів, їхніх автономічних, або, і головні, самостійницьких стремлень. Такого значіння надала йому, зокрема, світова війна. Формально зафіксував це В. Вільсон у своїх славетних 14 точках. Проте, самоозначення народів обіймає, звичайно, не лише політичну фазу визвольних прямувань окремих народів, але поруч з тим означає також його національну індивідуалізацію взагалі, отже й під культурним та економічним оглядом. Таким чином, воно є синтетичною назвою для означення цих трьох еволюційних фаз у національних рухах в тім сенсі, як автор цих нарисів визначив їх в орієнтаційній схемі національного ренесансу спочатку у розвідці «*Фінляндія та фінляндське питання*» (ст. 37—39), а відтак у праці — «*Національна справа*» (3; 30—33).

Звичайно, політичний бік у процесі самоозначення народів є дуже характерний і симптоматичний для сучасного стану національної еволюції. Всі поневолені народи прямують до власної державності в тій чи іншій формі. Національне самостійництво та сепаратизм це тільки найбільш революційний вияв цих національних прямувань, що наявно доводять очевидну кризу сучасної держави та демонструють велику колізію між сучасною державою і нацією (3, 90—93; 23, розд. *La Nation et l'Etat*). Для модерної нації тільки власна держава є запорукою повного та всебічного її розвитку. Політична самостійність — каже Масарик у «*Новій Європі*» — є для свідомого і освіченого народу життєвою потребою; нарід політично поневолений і в найкультурнішій державі пригнічується та економічно і соціально використовується». (24, 93). Положення національних меншостей в багатьох нових державах, що повстали внаслідок війни, є красномовною ілюстрацією

цього націологічного твердження великого будівничого чехословацької самостійности.

9. Сучасна історія шукає нових шляхів для вирішення цього конфлікту між державою й нацією, а отже і нової відповідної державної форми для задоволення постуляту самоозначення народів під політичним оглядом. Поступова й пляномірна перебудова англійської великодержави у «Британську спілку народів» (British Commonwealth of Nations) є одним з найяскравіших прикладів вирішування цього питання еволюційною метою, себто способом домініонів, отже системою тяжко зрозумілою для континентальних європейських народів та держав.

Відомий англійський державний діяч та політик Сесіль у своїй дуже цікавій статті— «Майбутнє Британської імперії (її місце в світовій організації)»*), у вступі відразу ж зазначає: «Є багато людей для яких Британська імперія є політично загадкою». Трохи далі він пояснює її формулою лорда Болфура, яку цей покійний англійський політик висловив у 1926 році з нагоди передостанньої всебританської державної конференції. На думку Болфура, англійські домініони це — «автономні одиниці у лоні Британської імперії, рівнозначні, жадним способом не підпорядковані один одному у своїх внутрішніх і зовнішніх справах, проте об'єднані в певній спільній приналежності до корони та вільно об'єднані у Британській спілці народів». Як відбувається цей в історії майже безприкладний процес з'ясовує Сесіль таким чином: «Із однієї імперії ця спілка людей стала союзною державою. Із союзної держави вона швидко перетворюється у щось, що не є дуже віддалене від певного альянсу...» «British Commonwealth of Nations» будується, як це вже було зазначено, передусім еволюційною метою.

9а. Революційно поставили національне питання та політично намагаються його полатодити бо л ь ш е в и к и. Світська конструкція націо-державних взаємовідносин теоретично, без сумніву, є назвичайно цікавою спробою адміністратійного мистецтва та техніки. Большевицький націолог Г. Сафаров не без радці констатує, що «світська федерація це найтнучкіша форма державного союзу. Це було відмічено — зазначає він далі — також у резолюції Х партійного конгресу. «Федерація совітських республік, базована на спільності військової та господарської справи — говорилося у ній — є тою спільною формою державного союзу, яка дає можливість: а) забезпечити суцільність та господарський розвиток як поодиноких республік, так і федерації в цілому; б) охопити всю різноманітність побуту, культури та економічного положення різних націй і народностей, перебуваючих на різних щаблях розвитку, та відповідно до цього застосувати до них той чи інший вид федерації (підкреслення оригіналу, Б); в) влаштувати мирне співжиття та братську співпрацю націй і народностей, що так або інакше зв'язали свою долю з долею федерації. До-

*) Die Zukunft des Britischen Reiches. Sein Platz in der Friedensorganisation. «Prager Presse», 1930, № 274.

свід Росії з життям різних видів федерації, з переходом від федерації, заснованої на совітській автономії (Кіргізія, Башкірія, Татарія, Горці, Дагестан), до федерації, базованої на договірних відносинах з незалежними совітськими республіками (Україна, Азербейджан) та з уможливленням перехідних щаблів поміж ними (Туркестан, Білорусь) — цілком ствердив гнучкість і доцільність федерації, як з а г а л ь н о ї (підкреслення оригіналу. Б.) державної спілки совітських республік (40; 184—185.).

Теоретично й формально це так; але практично і реально — це зовсім не так. Аджеж для багатьох цих радянських наобластей і республік — совітський режим національно означає утиск, правда, й головню з причин суспільно-політичного характеру. Річ в тім, що большевики свідомо звузили поняття нації до класових рамок, хоч їхні теоретики добре знають та розуміють, що це не так. Аджеж Бухарін на запитання: «що таке нація?» дає вірну соціологічну відповідь з логічним висновком, щодо того, як мають большевики ставитися до національного питання. Ось ця його відповідь: «В точно науковому сенсі, це (себто нація. Б.) є сукупність всіх клас; це не є пролетаріят, або буржуазія; але це є і пролетаріят і буржуазія. Поняття нації — продовжує він — обіймає в собі всі класи даної суспільности. Тому, оскільки ми орієнтуємося саме на пролетарську диктатуру (підкреслення оригіналу. Б.), мені здається — каже цей найвидатніший теоретик большевизму, — ми не можемо виставляти гасла про право націй на самоозначення. Бо кожен скаже: як що ви говорите про право націй на самоозначення, цим самим ви визнаєте також фіктивну т. зв. «волю нації», що звичайно втілюється не у чім іншій, як у плебісциті т. зв. «цілого населення», включаючи отже й пануючі класи, або в установчих зборах, в парламенті, скликанім на підставі загального, рівного, безпосереднього й таємного голосування, що у першу чергу репрезентують пануючі класи». Сафаров, за яким я наводжу ці уваги Бухаріна з приводу нації, констатує, що «Тов. Бухарін, припускаючи для колоній — «для готентотів і бушменів, негрів, індусів і т. д. » «право на самоозначення», для решти пропонує «самоозначення працюючих клас кожного народу» (підкреслення оригіналу, Б.) (40, 179).

Зайвим було б полемізувати з цим соціологічно кастрованим розумінням нації. Правда, нації в історії досі виступали, метафорично кажучи, як *pars pro toto*. Якразво це виявилося підчас великої французької революції, як про це згадувалося попередю. Але досі це було, так би мовити, у порядку історичної суспільної стихії. Пануюча класа доперва *post-factum* усвідомлювала свою провідну роль та претендувала на монопольну репрезентацію нації, як, скажім, французька аристократія перед революцією, та буржуазія після неї. Проте, новочасний розвиток нації йшов у тім напрямі, що спротвола в ній активно виступали на громадському коні і даль-

ші суспільні класи, отже — робітництво та селянство. Звичайно, пануючі класи не гинули остаточно. В процесі демократії природно та відповідно обмежувалася їхня політична гегемонія та монополія. Большевики, зводючи всю соціяльну динаміку виключно до боротьби клас, відповідно до цього зредукували і всю істоту нації — до специфічних рамок класи. З погляду соціологічної теорії це є перша і основна їхня помилка. У практиці буденного життя таких помилок було, звичайно, більше, коли взяти під увагу, що фактично поняття класи і «диктатури пролетаріату» у них звелось політично до гегемонії власної партії, зглядно пануючої її фракції, щоб не сказати просто кліки, або особи, як тепер, приміром, — Сталіна. Історія, ясна річ, не зупиниться перед цими теоретичними фантазіями та утопіями большевиків, як вона скорегувала невірні прогнози Маркса та Енгельса щодо національного розвитку Середньої та Східньої Європи, чи Балканів. Навіть ще більше: вже тепер на наших очах і під впливом большевицької революції йде національне пробудження сусідніх народів на периферії Азії та Європи, де у сутінку червоного прапору національно прокидається старий Орієнт, щоб згодом відкинути цю большевицьку маску і виявити власне своє національне обличчя. Скрізь тут большевизм грає історичну роль національної повитухи. Політична та суспільна його ідеологія фактично має там більше, ніж підрядне значіння. Якщо не виправдалися революційні надії червоної Москви на Західню Європу, то ще більше не виправдаються вони в Азії та Африці, коли там трохи послабне колоніальний гніт і коли кольорові народи здобудуть звичайні конституційні можливості для свого національного розвитку. Перебіг подій за останні роки у Китаю та Індії є під цим оглядом дуже симптоматичний та повчаючий: він свідчить про те, що большевизм приймався там серед більш свідомих громадських шарів, як месіяністична філософія, а не як політична чи суспільна ідеологія.

Проте, совітська державна система, як свого роду адміністративний кістяк, без сумніву, переживе історичне *intermezzo* їхнього політичного панування в Москві. Східня Європа, визволена з ярма большевицької *suī generis* «диктатури пролетаріату», використає цю систему, коли прийде час політичної консолідації цієї частини нашого континенту.

10. Наприкінці цих уваг виринає ще одна справа. Доводиться констатувати безсумнівний загальний національний ренесанс у минулім столітті, й наявне посилення національних рухів у зв'язку зі світовою війною.

Проте, можна не раз чути, що весь цей пишний розпвіт національної ідеології та національних прямувань є тільки історичним епізодом, бо людство, мовляв, прямує до *п о з а — ч и п о н а д* — національної інтеграції; що малі нації наявно занепадають, не маючи перспектив культурного поступу; що *а с и м і л я ц і я* є природним супроводом сучасного технічного розвитку та стихійної інтернаціоналізації міжлюдських зносин в інтерконтинентальних межах; що словом, процес історії не сприяє приспаням народам, як доводить це

відомий німецький соціолог ультра-марксистичного напрямку Г. К у н о в, та що зокрема, беззглядне є положення менших числово народів та країн. Е. Б е р н ш т а й н в часі війни, іронізуючи над цими теоріями, які скеровані проти права народів на самоозначення, не без дотецу зауважив, що історичним правом плебейських націй є, мабуть, бути з'іденими великодержавними та пануючими народами як про це мріяв передвоєнний пруський войовничий націоналізм...

Виникає тому питання: чи дійсно положення народів-покидьків є таке песимістично-безнадійне? Чи справді їхнє теперішнє пробудження та відродження це тимчасове лише покращання стану пацієнта, що перебуває у передсмертній вже агонії? Чи асиміляція примусова, або добровільна є неминучим засудом їхнього національного існування? Звичайно, соціологія не може передбачати того, що буде за сотку чи тисячу років, але, аналізуючи річезво недавнє минуле й сучасне, вона може робити висновки, щодо тенденцій суспільного розвитку у найближчій майбутності. Соціологічно можна тому висловитися й з приводу майбутніх перспектив сучасних національно-відродних рухів та прямувань.

Розміри цієї праці не дозволяють мені докладно зупинитися над цією справою. Зрештою, на українській мові є монографія, де це питання спеціально з'ясовується; маю на увазі працю проф. В. С т а р о с о л ь с ь к о г о: «Теорія нації». З висновком її, що «роля нації, як „історичного героя“ тільки тепер починається» (43, 120. пор. розд. IX) — може погодитися кожен націолог.

Здебільшого нація і людство розглядаються як свого роду еволюційна антитеза. Звідци висновок, що інтенсивніша організація людства під культурним та політичним оглядом неначебто автоматично спричиняє занепад національної диференціяції. Такого погляду тримався метафізичний космополітизм, наївний первісний інтернаціоналізм та механічний універсалізм. В дійсності ж між нацією й людством немає так само засадничої суперечности, як не існує її між поодинокю людиною і суспільством. Суспільство існує через людей і немислиме без них (спір між номіналістами та реалістами у соціології з цього приводу є яскравим прикладом модерної наукової схоластики). Людство існує через нації й також немислиме без них, поза ними чи над ними. Нація — це природна організаційна форма людства. Людство — це гармонійна синтеза індивідуально розвинених і всебічно самоозначених націй. Суспільна інтеграція і диференціяція це два рівнобіжні процеси, що один одного доповнює і довершує, а не паралізує чи виключає. — «Розвиток Європи й людства — каже М а с а р и к — прямує до демократії, себто зпліднення міждержавних і міжнародніх зносин; політика перестане бути макіявелістичною ареною; національна самостійність та самобутність зможуть розвиватися без перешкод за зростаючого інтернаціоналізму» (24, 94—95).

Так це питання розуміють давніші та сучасні націологи: Драгоманів, С. Бауер, Т. Г. Масарик. З цим поглядом полемізує Г. К у н о в, який визнає право на існування тільки за великодержавними

історичними та культурними народами, гадаючи, що новітня історія сприяє не національній диференціації, а навпаки, підтримує національну амальгамацію, себто асиміляцію менших і кволих народів (40, 127).

Песимістично дивиться на перспективи національного розвитку також К. К а в т с ь к и й. На його думку, сучасний господарський поступ сприяє культурній інтернаціоналізації, а отже й національній асиміляції. Він констатує — «одноманітність світової культури». (13, § 9). Взагалі, культурна монотонія та нівеляція — гадає він — є характерними рисами капіталістичного розцвіту. Не дивує тому висновок, до якого приходять К. Кавтський. «Не диференціація, але асиміляція народів, не прилучення мас до національних культур, але до є в р о п е й с ь к о ї культури, що все більше стає рівнозначною зі світовою — каже він — є метою соціалістичного розвитку» (idem, 47).

Як преміси, так і висновки міркувань цього корифея марксистичної ідеології є хибні. Кавтський суспільну одноманітність базує на все зростаючій одноманітності у природі (1. с. р. 48), забуваючи, що, як показав сумний досвід біологічної школи в соціології, такі аналогії дуже сумнівного і в кращім разі тільки метафорічного значіння. Зрештою, тепер *Homo sapiens* пристосовує природу до своїх потреб, і не є вже цілком безсилим її рабом, як це було ще до появи новочасної науки та техніки.*)

Є фактом, що власне пролетаріят став одним із найактивніших чинників у новітніх фазах національного відродження поневолених народів. Найбільш творчу національну роботу виконали й виконують саме соціалістичні робітничі партії. (Напр., у чехів, фінів, латишів, грузин і т. д.) Соціалістичний пролетаріят вертає нації (знову в Чехах, Фінляндії, Латвії і т. п.) — винародовлені через зраду денационалізованих вищих клас — міста.

Багато говориться про а с и м і л я ц і ю, як про історичний факт, і цим аргументується проти національних рухів. Проте, це твердження потребувало би критичної перевірки. Новочасна історія багатьох країн в значній мірі спростовує його. Історія майже не знає прикладу абсолютної асиміляції народів. Давніше народи ф і з и ч н о винищувалися, але асимілювалися примусово чи добровільно тільки певні (вищі) його верстви. «*Misera plebs*» у стані національної анабіозу здебільшого заховалася аж до нової доби. Для багатьох народів це, власне, залізний фонд їхнього національного відродження. Національне пробудження бретонців, каталонців, фліамандців і т. д., отже народів, що історично опинилися у культурному фарватері старих європейських держав — чи не є безсумнівною корекцією теорії національної асиміляції. І взагалі — весь цей сучасний національний ренесанс і очевидна капітуляція великодер-

*) Пор. А. І. П л о е т з: Sozialanthropologie у збірнику: «*Anthropologie*» (Die Kultur der Gegenwart. 1923, р. 634) і цікаву статтю гановерського дослідника Т. Л е с с і н г - а: «Die Natur passt sich an» у «*Prager Tagblatt*» 1930, № 129).

жав та історичних надій перед побідним наступом плебейських народів — чи не заперечує цю схоластичну, хоч і модну теорію! Аджеж не асимілювалися навіть жиди, хоч мали на це майже 2000 років, і хоча після французької революції жидівська буржуазія та інтелігенція з асиміляції зробили один із догматів своєї громадської віри... Цікаво, що й Америка — ця класична, мовляв, країна національної асиміляції — переживає саме від світової війни дуже загострену «етнічну кризу», яку констатує та аналізує її істоту й причини видатний французький знавець Північно-Американських Сполучених Штатів — А. Зігфрід (41). Цю кризу передбачав вже колишній президент Рузвельт у своїй відомій публікації «Американізм»,*) де він жадав абсолютної асиміляції європейських емігрантів «під кожним оглядом: щодо мови, політичних поглядів та понять, як і їхнього розуміння відносин між державою та церквою». Коли хтось не хоче пристати на це, але, перебуваючи в Америці, не бажає позбутись своєї питомої національної відрубности, тому Рузвельт радив, «якщо він прийшов з Європи, чим скорше знову туди вертати». (3, 82). Отже теорія примусової асиміляції поневолених народів не витримує критики саме з погляду історії. Слушно тому А. И. Кастелянській, видавець дуже цікавого російського збірника про сучасні форми національних рухів, у передмові до нього — констатував, що примусова денационалізація, асиміляційна політика ніколи та ніде не мала успіху. (53, X. Підкресл. оригіналу. Б.)

Європейська світова культура — гадає Кавтський му- сить перемогти національні культури. Що це значить? Аджеж немає жадної світової чи європейської культури в якійсь а національній формі. Конкретно це все — німецька, англійська, французька, американська і т. д. культури попри яких існують: шведська, голяндська, чеська, фінська і т. д. Існуюватимуть згодом: черкеська, баскійська, татарська, муринаська і т. д. Кавтський отже тут змішує дві ріжні речі: зміст і форму. Щодо змісту — культура прямує до світовості й вселюдськості; формою ж вона сі все лишиться національною. Власне, нація є те джерело, звідки культура черпає свої головні сили. В нації, як у творчій силі, є саме захист проти тої культурної монотонії, якою лякає К. Кавтський.

Новочасна статистика мов і народів наявно свідчить про те, що годі говорити вже про масову національну асиміляцію. Число літературних мов у новітній добі наявно збільшилося.***) Взяти

*) Th. Roosevelt: Amerikanismus, Reclams-Bibliothek, № 4919, pp. 22, 23.

**) Проф. Старосольський, полемізуючи з В. Левінським, помиляється, коли заперечує цей безсумнівний факт (43, 110). Розходиться про літературні, а не про розмовні мови, чи діалекти. Діалекти занепадають, але літературні мови наявно збільшуються. Середньовіччя (перед реформацією) мало тільки одну універсальну мову — латинську. Перед 100 роками в Європі було мінімально на 20 літературних мов менше, ніж тепер. Аджеж у XIX в. н о р в е ж ц і, напр., до старої літературної мови

б для прикладу Середню та Східню Європу і Балкани сто років тому і тепер. Порівняти б віденський та версальський мир, або передивитися список національних меншостей в Європі, чи поневолених народів, що домагаються права на національне самоозначення на початку минулого та цього століття.

На жаль, такої докладної статистики все ще немає, як це не раз констатував Масарик. Немає навіть спеціальних націографічних мап. Мені не вдалося знайти таких мап, коли я хотів точно визначити провансальську або каталонську національну область. «Цей брак географічної етнографії — каже Масарик у вступі до його лондонського викладу 1916 р. — є дуже характерний для наукового стану цієї ділянки соціологічних дослідів, що набула такого значіння під час війни, як безпосередній її наслідок. Ще більш характерним є факт, що помімо війни та постійної дискусії про ріжні національні питання, ви не зможете купити мапи, яка б вам з'ясувала поширення ріжних народів; ви знайдете політичні, залізничні і т. п. мапи, але не знайдете націографічних. Спиніться над цим: власне питання цієї війни не є графічно з'ясоване, хоча щоденно на протязі більш року ведеться безкрайня дискусія, як у пресі так і серед загалу довкола національної проблеми. Лише де кілька спеціалістів розуміють ситуацію та у своїх розвідках і працях наводять нам обмаль дуже скупих націографічних даних» (25, розд. I.).

Тому Масарик сам у своїх націологічних студіях в часі війни з'ясовує цю справу. Отже у цитованім саме своєму лондонському викладі він констатує, що в Європі в 1916 р. є 62 народи при 28 державах. З чого він робить висновок, що «в Європі є двічі стільки народів, як держав...» та що «в Європі є куди більше залежних ніж незалежних народів; лише 17 народів є незалежних, або скорше — мають свої власні державні організації»... (idem, 10—11).*)

Можна сказати що ця ріжниця між числом народів та держав під час війни дає приблизну та мінімальну уяву про збільшення числа народів лише в Європі на протязі ста років. Війна спричинилася до політичної активізації недержавних народів. Вона легалізувала гасло самоозначення народів. (24, § 7). На європейських її фронтах кольорові народи націоналізувалися, приймаючи цю революційну засаду. Таким чином, війна перекинула національну визвольну ідеологію далеко за кордони Європи до інших континентів, головнo в Азію та в Африку. Після війни кольорове людство опинилося в бурхливому здвизі національного пробудження та самоозначення.

(данської спадщини) додали нову народню літературну мову (Landsmaal). Жиди виплекали літературний жаргон «jiddisch»; ірляндці відновили галельську мову і т. д. (Пор. мою статтю: Боротьба ірляндців за рідну мову, у журналі: Життя й Знання (1928), а далі розвідку Dr. O. Vočadlo: Slovanská nesvornost. (Jazykový separatismus u Slovanů a jinde. O vzniku spisovných jazyků. Slovanská jednota, 1923) й особливо джерельний огляд новочасних мов в Європі у праці славетнього французького лінгвіста Meille-ta: Les langues dans l'Europe nouvelle. 1919.

*) Цитую за чеським перекладом цього викладу: «Problém malých národu v evropské krizi. Praha, 1926. Пор. також його «Novou Evropu», р. 69.

В іншій, цитованій тут у передмові, моїй праці говориться про те як війна вирішила, (зглядно не вирішила) національну проблему. Тут у зв'язку з темою цього нарису доводиться однак констатувати, що вона дуже спричинилася до розбурхання національної стихії скрізь по цілому світі, рішуче заперечуючи всі віщування та передбачення про неначебно неминучий національний занепад та асиміляцію недержавних народів. Навпаки, людство опинилося саме у вирі національно-відродних та визвольних процесів, переживаючи, так би мовити, «націоцентричну» фазу своєї культурно-політичної історії. Політика денационалізації та асиміляції потерпіла абсолютну поразку, як недоцільна і некультурна. «Примусові утиск, винародовлення, або перенародовлення у всіх різно-національних державах — каже М а с а р и к у «Новій Європі» — є величезною стратою та приниженням морального рівня; також пануючий нарід шкодить собі через те, що вживає насильства, через те, що перебирає далеко не найкращі прикмети поневоленого народу. Мадьярська держава з примусовою мадьяризацією є для знавців відстрашуючим прикладом денационалізаторської безхарактерности». (24, 93—94).

Висновки.

Соціологічно беручи, слід визнати національну засаду одним із провідних динамічних чинників новочасної історії. Пробудження «неісторичних» народів та відродження, якщо можна так висловитися, «напівісторичних» народів були попередніми історичними етапами, що в сучасному самоозначенню народів знайшли своє логічне історичне завершення. Є зрозуміло, що це останнє національно-визвольне гасло було загальнопризнано одним із головних мотивів світової війни. Менш зрозуміле й виправдане є, чому мирова конференція, будуючи «Нову Європу», наробила таку силу зовсім староєвропейських помилок, гвалтуючи національну засаду більш, ніж цього вимагали реальні потреби, та зі шкодою для нормального розвитку післявоєнної Європи. 60 мільйонів національних меншостей в Європі (отже майже 15% всього її населення): це, правда, менше, ніж їх було до війни, а проте це все таки забагато для «Нової Європи» що мала бути збудована після засади національної держави. Це особливо нездорово, якщо взяти під увагу, що деякі нові держави, на жаль, у своїй національній політиці йдуть шляхами старих довоєнних держав і мріють про скоршу чи пізнішу асиміляцію своїх національних меншостей. Міжнародній захист цих останніх остільки має органічну хибу, що є поширений тільки на частину (14), а не на всі держави, і що, зокрема, не торкається великодержав (1, розд. 3 і 39, розд. VIII та IX). Звідси та аномалія, що, скажім, Італія може безкарно винищувати свою компактну понадпівмільйонову словінську та хорватську меншість (напр., недавній жахливий трієстський процес з вироками смерті та зтраченнями); Німеччина, яка по старому гнобить сербо-лужицький нарід, сама протестує

проти переслідування німецької меншости у Польщі і, врешті, Франція взагалі не визнає у себе жадних національних меншостей (39, 169), хоч чеський дослідник цієї справи Я. Ауерган — нараховував у ній аж шість мовних меншостей (ельзаську, бретонську, італійську, флямандську, баскійську та каталанську), не згадавши, правда, найбільшої мовної французької меншости, — провансальської (1, 11). Спроби держав, на які поширене зобов'язання міжнародно-правного захисту національних меншостей, підняти це питання в «Союзі Народів» з метою надання захисту національним меншостям загального характеру, розбилися через опір великодержав, (головно Франції та Англії, яким, зрештою, секундувала охоче Бельгія), хоч, на думку румунського дослідника цієї проблеми К. О. Рудеско, заяви представників цих останніх держав «показали, якою слабою є теза, котру вони примушені були захищати та що їхні аргументи не витримують жадної річєвої і наукової критики» (39, 170).

Дотеперішнє міжнароднє право знало фактично не націю, а державу.*) Його радикальна реформа є тому неминуча; в якій саме дусі та напрямі — це з'ясував у своїй програмовій розвідці «Сучасна боротьба за нове міжнароднє право» чеський спеціаліст проф. Фр. Вейр, резюмуючи суть своїх думок у цій провідній тезі: «не військові події та висліди битв, але логічні доводи й моральні засади мали б стати рішачими для майбутнього полагодження міжнаціональних відносин.» (49, 115). В державнім праві все ще культивується засада суверенности, хоч вона переживає вже наявний смерк своїй давнійшій всемогутности й потребує очевидно обмеження, якщо мають бути заспокоєні виправдані домагання нових народів та полагоджена хронічна вже колізія між державою і нацією. Є недоречністю аргументом державної суверенности побивати природне прямування поневолених народів до самостійности. Масарик у «Новій Європі» слушно зауважує з цього приводу: «політична самостійність — стає звичайно все більш і більше відносною, але це не може бути аргументом проти осамостійнення поневолених народів: колишня суверенність абсолютистичних держав занепадає у зв'язку зі зростаючою міждержавністю та міжнародністю; ця суверенність була до значної міри обумовлена ізольованістю. Сучасні політичні союзи (напр., потрійний союз) є також наявним ослабленням колишньої суверенности» (24, 94).

Кінчаю тим, чим почав я цей нарис: — Нація — це головна дієва особа сучасної історії.**)

*) Були, правда, спроби покласти націю в основу міжнародного права. Історично найцікавшою є спроба славетного італійського дослідника Манчіні. Маю на думці, його інаугураційний виклад у 1851 р. «Della nationalità come fondamento del diritto delle genti».

**) «Національність — каже Кастелянський (58, IV—V) — як щось усвідомлене, як ціль — все яскравіше визначається на загальнім тлі суспільного буття; вона починає бути регулятором суспільного сумління й до певної міри дає напрям усій громадській течії. В реальнім, буденнім житті

бачати, є констатування цього факту. Обов'язком політики — робити з нього реальні висновки в напрямі погодження визвольних прямих націй з авторитарно-централістичними традиціями держави. Мріяти про те, що можливо асиміляційними чи будь-якими іншими заходами припинити цей триумфальний похід пробуджених молодих народів, було б реакційною утопією. Дух часу сприяє нації. У цьому історичному поєдинку модерна нація переможе стару державу так само, як на порозі нової історії тоді молода держава перемогла церковну теократію.

Л І Т Е Р А Т У Р А.

Цей покажчик обіймає тільки новітню літературу про національне питання, переважно, отже, з післявоєнної доби, коли, у зв'язку зі світовою війною ця проблема викликала до себе збільшене зацікавлення у цілій Європі, а властиво кажучи, у цілому світі. Головні джерела до расової проблеми подано у покажчику літератури до мого нариску про національне пробудження кольорового людства. (5).

1. *Ethnopolitischer Almanach. (Ein Führer durch die europäische Nationalitätenbewegungen) 1930.*
2. *Dr. Auerhan: Jazykové menšiny v Evropě, 1924.*
3. *О. І. Бочковський: Національна справа. 1920.*
4. *Його ж: Націологія та націографія як спеціальна соціологічна дисципліна для наукового досліду нації (Записки УГА в ЧСР., т. I., 1927).*
5. *Його ж: Національне пробудження кольорових рас і Європа (в журналі «Життя та знання», 1927, ч. I.).*
6. *Dr. Fels: Begriff und Wesen der Nation (у збірці «Deutschtum und Ausland», N 6. 1927.).*
7. *Dr. Frýček: Integrace lidstva. 1928.*
8. *Van Genepp: Traité comparatif des nationalités. I. 1927.*
9. *M. Handelsman: Rozwój narodowości nowoczesnej. I. 1927.*
10. *H. Hauser: Le principe des nationalités. 1916.*
11. *S. Herbert: Nationality and its problems. 1920.*
12. *René Johanet: Le principe des nationalités. 1918.*
13. *K. Kautsky: Die Befreiung der Nationen. 1917.*
14. *R. Kjellén: Die Grossmächte der Gegenwart. 1914.*
15. *Його ж: Die politischen Probleme des Weltkrieges. 1916.*
16. *Його ж: Der Staat als Lebensform. 1917.*
17. *Dr. Gr. Kolářek: Jak se změnila mapa světa po válce. 1922.*
18. *Dr. K. Krofta: Stará a nová střední Evropa. 1929.*
19. *V. Lavergne: Le principe des nationalités et la guerre. 1926.*
20. *В. Левінський: Народність і держава. 1919.*
21. *Його ж: Соціалістичний Інтернаціонал і поневолені народи. 1920.*
22. *Fr. Pi y Margall: Las Nacidades. IV. вид. Madrid. 1929.*
23. *F. Maspons i Anglasesell: Tornant de Ginebra. Barcelona. 1929.*
24. *T. G. Masaryk: Nová Evropa. 1919.*

національність виявляється перед нами як с у ц і л ь н а сила, як самостійний, до себе самого гравітуючий, чинник». (Підкрес. ориг. Б.) Для оцінки її характеристики ролі та значіння національних рухів напередодні світової війни та після неї незвичайно цікаво порівняти наведені тут у покажчику літератури три націографічні збірники (53, 54 і 55) й це не тільки з боку фактичного їхнього змісту, але й передусім з погляду ідеологічної інтерпретації національних прямих поневоленних народів у новітній добі.

25. Йогож: The Small Nations in the European Crisis, 1916.
26. F. Meineske: Weltbürgertum und Nationalstaat. 1920.
27. П. Н. Миллюков: Национальный вопрос, 1925.
28. M. Mitscherlich: Der Nationalismus Westeuropas. 1920.
29. R. Muir: Nationalism and Internationalism. 1918.
30. Йогож: National Selfgovernment, its growths and principles. 1918.
31. Nation und Nationalität (Jahrb. f. Soziologie, III. Ergänzungsband). 1927.
32. E. Rádl: Národ a stát. 1921.
33. Йогож: Národnost jako problém, 1928.
34. J. Rappoport: Die Nationalitätenfrage in Polen. (Jahrb. f. Soziologie III.) 1927.
35. K. Renner: Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen, I. 1918.
36. I. H. Rose: Nationality as a factor in modern history. 1926.
37. Їїж: The Development of the European Nation (1879—1914), 1926.
38. С. Рудницький: До основ нашого націоналізму («Воля», 1921).
39. C. A. Rudesco: Etude sur la question des minorités de race, de langue et de religion. 1929.
40. Г. Сафаров: Национальный вопрос и пролетариат. 1922.
41. A. Siegfried: Die ethnische Krise der Vereinigten Staaten (Jahrb. f. Soziologie, III). 1927.
42. Simar: Etude critique sur la formation de la doctrine des races au XVIII. s. et son expansion au XIX. s. — 1923.
43. В. Старосольський: Теорія нації. 1922.
44. S. R. Steinmetz: De nacionaliteiten in Europa (Eene Soziogeographische en politieke Studie). 1920.
45. M. Szerer: Idea narodowa w socjologii i w polityce. 1922.
46. Lothrop Stoddard: Le flot montant des peuples de couleur contre la suprématie mondiale des blancs. (The rising tide of color). 1925.
47. Wasilewski L.: Sprawy narodowościowe w teorii i w życiu. 1929.
48. Dr. F. Weyr. Soudobý zápas o nové mezinárodní právo. 1919.
49. Dr. R. W. Seton-Watson: Europe in the melting-pot. 1920.
50. Rabindra Nat Tagore: Nationalism. 1919.
51. I. Zangwill: Das Nationalitätenprinzip. 1919.
52. Zimmer: Nationality and government. 1919.
53. Формы національного движенія въ современныхъ государствахъ. (Австро-Венгрія, Россія, Германія). Под ред. А. И. Кастелянского. СПб. 1910.
54. Les Aspirations autonomistes en Europe. 1913.
55. L'Europe fédéraliste (Aspirations et réalités). 1927.
56. G. Weill: L'Eveil des Nationalités (1815—1848). 1930.

Docent O. H. Božkovský:

PROBUZENÍ, OBROZENÍ A SEBEURČENÍ NÁRODŮ.

(R é s u m é.)

1. Národ, jakožto soudobý činitel organisující lidstvo. Naciogennický vývoj historických a t. zv. „nehistorických“ národů. 2. Národ, jakožto sociální „Gemeinschaft“ a výslednice novodobého společenského vývoje. 3. Demokracie předpokladem vytvoření soudobých národů. Kolise mezi nynějším národem a dosavadním státem. Národ reformátorem budoucího státu. 4. Národy historické i t. zv. „nehistorické“. Typologické schema utvořování historických a „nehistorických“ národů. 5. Národ a rolnictvo (venkov). 6. Kapitalismus, demokracie — národnostní probuzení a obrození „nehistorických“ národů. 7. Orga-

nický vývoj „nehistorických“ národů. 8. Probuzení, obrození a seburčení národů, jakožto základní fáze novodobého národnostního vývoje. (Kolise mezi stávajícím státem a osvobozujícím se národem; odtud — novodobé touhy po nacionální samostatnosti.) 9. Hledání nových státních forem k odstranění této kolise (British Commonwealth of Nations). 9a. Bolševický pokus o vyřešení této otázky (Sovětská spolková státní unie). 10. Vyhledky soudobých národnostních snah: národ a lidstvo neznamenají nikterak antithesi, nýbrž synthesi. Nacionální asimilace ve světle dějin. Všelidský obsah a nacionální forma novodobé kultury. Národy nemizejí; naopak početně zřejmě jich přibývá. Lidstvo prožívá právě sui generis „naciocentrickou“ fázi svých kulturně — politických dějin.

Dozent O. H. Bočkovský.

DAS ERWACHEN, DIE WIEDERGEURT UND SELBSTBESTIMMUNG DER VÖLKER.

(R é s u m é.)

1. Die Nation als moderner organisatorischer Faktor der kulturellen Menschheit. Der natio-genetische Prozess bei historischen und „geschichtslosen“ Völkern. 2. Die Nation als soziale Gemeinschaft und als Produkt der gesellschaftlichen Entwicklung der Neuzeit. 3. Die Demokratie als Voraussetzung der Formierung einer modernen Nation. Die Kolision zwischen der modernen Nation und dem bisherigen Staate. Die Nation als Reformator des Zukunftstaates. 4. Die geschichtlichen und die sogenannten „geschichtsloser“ Völker („höhere“ und „mindere“ Rassen). Typologisches Formierungsschema des historischen und „geschichtslosen“ Völker. 5. Die Nation und das Bauerntum. 6. Kapitalismus, Demokratie, Erwachen und Wiedergeburt der „geschichtslosen“ Völker. 7. Die ausdrücklichere organische Entwicklung der sogenannten „geschichtslosen“ Völker (der Konflikt zwischen dem modernen Staate und der um die Befreiung ringenden Nation, wodurch die gegenwärtigen Bestrebungen um die nationale Selbständigkeit verursacht wird). 8. Erwachen, Wiedergeburt und Selbstbeurteilung der Völker, als Grundperioden der modernen Völkerentwicklung. 9. Das Suchen nach neuen Staatsformen zur Ausgleichung dieses Konfliktes (British Commonwealth of Nations). 9a. Der bolschewistische Versuch diese Frage zu lösen (U. S. S. R.). 10. Aussichten der gegenwärtigen nationalen Bestrebungen. Die Nation und der Staat nicht als Antithese sondern als Synthese. Nationale Assimilation im Lichte der Geschichte. Allmenschlicher Inhalt und nationale Form der gegenwärtigen Kultur, die Nationen verschwinden nicht; im Gegenteil — ihre Zahl vergrößert sich offensichtlich. Die Menschheit befindet sich gegenwärtig in der soz. „natiozentrischen“ Phase ihrer kulturpolitischen Entwicklung.

Kh 31220

3186112766

S